

BUXORO AMIRLIGINING XIVA XONLIGI BILAN IQTISODIY ALOQALARI

Raxmatova Shaxrizoda Istamjonovna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti 4-bosqich talabasi

Hamroyev S.A.

Ilmiy rahbar: tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 18.06.2026

Revised: 19.06.2026

Accepted: 20.06.2026

KALIT SO'ZLAR:

Buxoro amirligi, Xiva xonligi, iqtisodiy aloqalar, savdo yo'llari, karvon savdosi, hunarmandchilik, bozor, Markaziy Osiyo, tovar ayirboshlash, Rossiya imperiyasi.

Mazkur maqolada Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda ularning Markaziy Osiyo iqtisodiy hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda ikki davlat o'rtasidagi savdo yo'llari, karvon savdosi, tovar ayirboshlash tizimi va iqtisodiy hamkorlikning asosiy yo'nalishlari yoritilgan. Shuningdek, siyosiy vaziyatning iqtisodiy munosabatlarga ta'siri hamda XIX asrda Rossiya imperiyasining mintaqaga kirib kelishi natijasida yuz bergan iqtisodiy o'zgarishlar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar mintaqaviy savdo va iqtisodiy integratsiyaning muhim omillaridan biri bo'lganligini ko'rsatadi.

Kirish: Markaziy Osiyo qadimdan Sharq va G'arbni bog'lovchi muhim savdo yo'llari chorrahasida joylashgan bo'lib, mintaqada davlatlari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar tarixiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri hisoblangan. Ayniqsa, Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar mintaqaning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotida muhim o'rin tutgan. Ushbu davlatlar o'rtasidagi savdo-sotiq aloqalari nafaqat iqtisodiy manfaatlarni ta'minlagan, balki madaniy va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishiga ham xizmat qilgan.²²

Asosiy qism: Buxoro amirligi XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab Markaziy Osiyoning yirik siyosiy va iqtisodiy markazlaridan biri sifatida shakllandi. Xiva xonligi esa

²² O'zbekiston tarixi. VII jild. Toshkent: Ma'naviyat. – 2023. – B. 250.

Amudaryoning quyi oqimida joylashgan bo‘lib, Xorazm vohasining iqtisodiy salohiyatiga tayanib rivojlandi. Har ikki davlatning geografik joylashuvi va iqtisodiy imkoniyatlari ularning o‘zaro savdo aloqalarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratgan.²³

Buxoro va Xiva o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar asosan karvon savdosi orqali amalga oshirilgan. Ushbu aloqalar natijasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, chorvachilik mahsulotlari, hunarmandchilik buyumlari va boshqa tovarlar ayirboshlangan. Shu sababli ikki davlat o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni o‘rganish Markaziy Osiyo iqtisodiy tarixining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.²⁴

Buxoro amirligi Markaziy Osiyoning markaziy qismida joylashgan bo‘lib, Zarafshon vodiysi, Qashqadaryo vohasi va Amudaryoning ayrim hududlarini o‘z ichiga olgan. Buxoro shahri qadimdan Buyuk Ipak yo‘lining muhim markazlaridan biri sifatida tanilgan. Shaharda savdo, hunarmandchilik va pul munosabatlari rivojlangan bo‘lib, ichki va tashqi savdo iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan hisoblangan.

Xiva xonligi esa Xorazm vohasida joylashgan bo‘lib, sug‘orma dehqonchilik va chorvachilikka asoslangan iqtisodiyotga ega edi. Xiva shahri yirik savdo markazi bo‘lib, u orqali Rossiya, Eron, Qozoq dashtlari va Buxoro bilan savdo aloqalari olib borilgan.

Ikki davlatning geografik jihatdan bir-biriga yaqin joylashgani iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga imkon yaratgan. Ayniqsa, Amudaryo havzasi va cho‘l hududlari orqali o‘tgan karvon yo‘llari savdo aloqalarining asosiy vositasi bo‘lib xizmat qilgan.

Buxoro amirligi va Xiva xonligi o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning asosiy shakli savdo-sotiq bo‘lgan. Savdo aloqalari muntazam ravishda amalga oshirilgan bo‘lib, unda savdogarlar, karvonboshilar va vositachilar muhim rol o‘ynagan.

Karvonlar odatda Buxoro, Qorako‘l va Xiva yo‘nalishlari bo‘ylab harakatlangan. Savdo yo‘llarining xavfsizligini ta‘minlash maqsadida ayrim hududlarda qo‘riqlash tizimi joriy etilgan. Karvonlarning harakati mavsumiy xususiyatga ega bo‘lib, asosan bahor va kuz oylarida faollashgan.²⁵

Savdo aloqalari ikki tomonlama xarakterga ega bo‘lgan. Har ikki davlat o‘zida mavjud mahsulotlarni eksport qilib, ehtiyoj sezilgan mahsulotlarni import qilgan. Bu esa ichki bozorlarning rivojlanishiga va iqtisodiy hayotning faollashuviga olib kelgan.

Savdogarlar nafaqat iqtisodiy, balki diplomatik vazifalarni ham bajarganlar. Ular davlatlar o‘rtasidagi axborot almashinuvi, siyosiy aloqalar va madaniy munosabatlarning rivojlanishida muhim o‘rin egallagan.

Buxoro amirligi va Xiva xonligi o‘rtasidagi savdo aloqalarida turli xil mahsulotlar ayirboshlangan. Buxoro amirligi rivojlangan hunarmandchilik markazi sifatida matolar, ipak

²³ O‘zbekiston tarixi. Xrestomatiya. V jild(XVI-XIX asrlar). – Toshkent, 2023. 426b

²⁴ To‘rayev H. Mirzaqulov B. O‘zbekiston tarixi X jild. – Toshkent, 2023. – 295b.

²⁵ Yusupov A. Osiyo davlatlarida sulh va shartnomalar. – Toshkent: Fan, 2004.-190 b.

mahsulotlari, metall buyumlar, qurol-aslahalar, zargarlik buyumlari va boshqa hunarmandchilik mahsulotlarini eksport qilgan.²⁶

Buxoro bozorlari ipak va paxta matolari bilan mashhur bo'lib, ular Xiva bozorlarida katta talabga ega edi. Bundan tashqari, kulolchilik va misgarlik mahsulotlari ham savdo obyektini hisoblangan.

Xiva xonligidan esa Buxoroga paxta, jun, qorako'l terisi, gilamlar, chorvachilik mahsulotlari hamda baliq mahsulotlari olib kelingan. Xorazm gilamlari va qorako'l terilari o'z sifati bilan ajralib turgan va nafaqat Buxoro, balki boshqa mintaqalarda ham xaridorgir bo'lgan.

Shuningdek, ikki davlat o'rtasida oziq-ovqat mahsulotlari savdosi ham amalga oshirilgan. Bug'doy, guruch, meva-sabzavot va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorlar ehtiyojidan kelib chiqib ayirboshlangan.

Tovar ayirboshlash tizimi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Turli mahsulotlarning o'zaro almashinuvi ichki bozorlarni zarur mahsulotlar bilan ta'minlash imkonini bergan.

Savdo aloqalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida karvon yo'llari va savdo infratuzilmasi muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Buxoro va Xiva o'rtasidagi masofa cho'l hududlari orqali o'tganligi sababli savdogarlar uchun maxsus infratuzilmalar tashkil etilgan²⁷.

Karvonsaroylar savdogarlar va karvonlar uchun vaqtinchalik yashash joyi vazifasini bajargan. Bu yerda savdogarlar dam olgan, tovarlarini saqlagan va savdo bitimlarini amalga oshirgan. Karvonsaroylar iqtisodiy hayotning muhim markazlari hisoblangan.

Cho'l hududlarida suv muammosi mavjud bo'lganligi sababli sardobalar va quduqlar qurilgan. Ular karvonlarning uzoq masofalarga xavfsiz harakatlanishini ta'minlagan. Savdo yo'llarining mavjudligi Buxoro va Xiva o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning uzluksiz davom etishiga xizmat qilgan.²⁸

Shuningdek, bozorlar ham savdo tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lgan. Buxoro va Xiva bozorlarida mahalliy hamda xorijiy savdogarlar faoliyat yuritgan. Bu bozorlar mintaqadagi iqtisodiy jarayonlarning markazi hisoblangan.

Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar siyosiy vaziyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Ayrim davrlarda yuzaga kelgan siyosiy nizolar va harbiy to'qnashuvlar savdo munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Biroq iqtisodiy manfaatlarning ustunligi ko'pincha savdo aloqalarining tiklanishiga sabab bo'lgan. Chunki har ikki davlat iqtisodiy rivojlanish uchun o'zaro savdoga ehtiyoj sezgan. Savdogarlar ham iqtisodiy aloqalarni davom ettirishdan manfaatdor bo'lganlar.

²⁶ Xoliqulov A.B. Buxoro amirligining tashqi siyosiy aloqalari. – Toshkent: Firdavs shoh, 2022. – B. 272

²⁷ Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti. O'zbekiston diplomatiyasi tarixi 6-jild. – Toshkent, 2019. – B. 227.

²⁸Eshov B. Odilov A. O'zbekiston tarixi II kitob. – Toshkent,2024. – 206 b.

XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoda ta'siri kuchayishi natijasida mintaqadagi iqtisodiy munosabatlarda yangi bosqich boshlandi. Rossiya bilan savdo hajmining ortishi Buxoro va Xiva o'rtasidagi an'anaviy savdo yo'nalishlariga ham ta'sir ko'rsatdi.²⁹

Rossiya sanoat mahsulotlarining kirib kelishi mahalliy ishlab chiqarishga ma'lum darajada raqobat tug'dirgan bo'lsa-da, umumiy iqtisodiy faollikning oshishiga ham sabab bo'ldi. Natijada Buxoro va Xiva iqtisodiyoti yangi bozorlar bilan bog'lana boshladi.

Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar Markaziy Osiyodagi iqtisodiy integratsiya jarayonlarining muhim tarkibiy qismi bo'lgan. Ushbu aloqalar davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash bilan birga, mintaqadagi savdo madaniyatining rivojlanishiga ham xizmat qilgan.

Savdo yo'llari orqali nafaqat tovarlar, balki ilmiy bilimlar, madaniy qadriyatlar va texnologiyalar ham tarqalgan. Bu esa mintaqaning umumiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar uzoq yillar davomida saqlanib qolgan va Markaziy Osiyoning iqtisodiy tarixida muhim o'rin egallagan. Ularning tajribasi bugungi kunda ham mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish nuqtai nazaridan ahamiyatlidir.

Xulosa: Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar Markaziy Osiyo tarixidagi muhim iqtisodiy jarayonlardan biri hisoblanadi. Ushbu aloqalar asosan savdo-sotiq, karvon yo'llari va tovar ayirboshlash tizimi orqali amalga oshirilgan³⁰. Buxoro hunarmandchilik mahsulotlari va matolari bilan, Xiva esa paxta, chorvachilik mahsulotlari va qorako'l terilari bilan savdoda faol ishtirok etgan.

Karvon yo'llari, karvonsaroylar va bozorlarning rivojlanganligi iqtisodiy munosabatlarning barqarorligini ta'minlagan. Ayrim siyosiy nizolar savdo aloqalariga salbiy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, iqtisodiy manfaatlar tufayli munosabatlar davom etgan.

Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar mintaqaning iqtisodiy taraqqiyoti, savdo madaniyati va iqtisodiy integratsiyasida muhim rol o'ynagan. Ushbu tarixiy tajriba Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi zamonaviy iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish uchun ham muhim ahamiyatga ega.³¹ Savdo karvonlari faqat tovar tashimagan, balki o'zaro madaniy aloqalarni ham kuchaytirgan. Buxoro va Xiva o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik hunarmandchilik (masalan, ipakchilik, zargarlik, me'morchilik sirlari) va dehqonchilik tajribalarining o'zaro almashinishiga zamin yaratgan. Bu esa butun Markaziy Osiyo mintaqasining umumiy iqtisodiy taraqqiyotiga turtki bergan.

²⁹ Alibekov U. Buxoro va Qo'qon xonliklari tutash hududlarida siyosiy-etnik jarayonlar. – Toshkent, 2022. – B. 36.

³⁰ Razoqov D.X. Buxoro xonligining tashqi savdo aloqalari (XIX asrning 60–90-yillari): tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 1994.

³¹ Zamonov A., Egamberdiyev A. Buxoro amirligi tarixi (XVIII-XIX asr o'rtalari). Darslik. –Toshkent,2022-72b.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston tarixi. VII jild. Toshkent: Ma’naviyat. – 2023. – B. 250.
2. O‘zbekiston tarixi. Xrestomatiya. V jild(XVI-XIX asrlar). – Toshkent, 2023. 426b.
3. To‘rayev H. Mirzaqulov B. O‘zbekiston tarixi X jild. – Toshkent, 2023. – 295b.
4. Yusupov A. Osiyo davlatlarida sulh va shartnomalar. – Toshkent: Fan, 2004. - 190 b.
5. Xoliqulov A.B. Buxoro amirligining tashqi siyosiy aloqalari. – Toshkent: Firdavs shoh, 2022. – B. 272.
6. Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti. O‘zbekiston diplomatiyasi tarixi 6-jild. – Toshkent, 2019. – B. 227.
7. Eshov B. Odilov A. O‘zbekiston tarixi II kitob. – Toshkent,2024. – 206 b.
8. Alibekov U. Buxoro va Qo‘qon xonliklari tutash hududlarida siyosiy-etnik jarayonlar. – Toshkent, 2022. – B. 36.
9. Razoqov D.X. Buxoro xonligining tashqi savdo aloqalari (XIX asrning 60–90-yillari): tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 1994.
10. Zamonov A., Egamberdiyev A. Buxoro amirligi tarixi (XVIII-XIX asr o‘rtalari). Darslik. –Toshkent,2022-72b.